

Onursal Amaçlı Kütüphane Celsus

Hüseyin Üreten*

Öz

Celsus kütüphanesi, Roma İmparatorluk Devrinde Roma'ya bağlı Asia (Anadolu) eyaletinin başkenti Ephesos'ta (Efes) oğul consul Tiberius Iulius Aquila tarafından babası proconsul Tiberius Iulius celsus Polemaeanus adına yaptırılmış onursal amaçlı bir kütüphanedir.

Anahtar kelimeler

Celsus Kütüphanesi, Heroon, Efes, Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus.

Bu yazı, Ephesos (Efes) antik kentinin en görkemli yapılarından olan günümüzde ise daha çok önemli bir antik çağ kütüphanesi olarak tanınan aslında hem kütüphane hem de mezar anıtı görevini üstlenmiş olan Celsus Kütüphanesi ile ilgili bilgilerin bir derlemesini içermektedir.

İzmir-Aydın karayolu takip edildiğinde Selçuk ilçesine ve bu ilçe ile birlikte Aydın-Kuşadası yolları arasında kalan geniş bir alana yayılmış bulunan antik Ephesos kentinin kalıntılarına ulaşılır. Roma İmparatoru Augustus (İ.Ö.31-14) zamanında Asia (Anadolu) eyaletine başkentlik yapan kent, Hıristiyanlık döneminin başlarında da önemini korumuştur. Ayrıca, Türkiye'de en güzel yöresel müzelerden birine sahip olan Ephesos, bu özelliğiyle de Anadolu'daki sistemli arkeolojik araştırmalar bakımından ilk sırada yer alan önemli bir merkez olmuştur.

Ephesos'da ilk kez 1869 tarihinde İngiliz arkeolog J.T. Wood kazıya başlamış ve Artemis Tapınağı'nı ortaya çıkarmıştır. Arkasından Avusturyalı bilim adamları 1895 yılından 1913 yılına kadar 13 yıl süreyle Koressos Dağı (Bülbül Dağı) ile Pion Dağı'nın (Panayır) eteklerinde yaptıkları geniş araştırmalarla kentin Hellenistik ve Roma devirlerine ait kalıntılarını bulmuşlardır. Avusturyalılar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Josef Keil'in ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Franz Miltner ve Fritz Eichler'in yönetiminde yaptıkları kazılarla Türkiye'nin bu en zengin ve en iyi korunmuş eski kentini gün ışığına

* Yrd.Doç. Dr. Hüseyin Üreten, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

çıkarmaya devam ettiler. Onların arkasından kazılar Profesör Hermann Vettters tarafından seçkin bir bilim heyeti ile 1986 yılına değin yürütülmüştür. 1987-1992 arasında Profesör G. Langmann idaresinde yürütülen kazılar şimdi bir heyet tarafından sürdürülmektedir.¹

Ephesos'un bugün için en önemli yapılarından biri hiç şüphe yok ki Celsus Kütüphanesi'dir. Birçok mimarlık parçasının iyi korunmuş olarak ele geçtiği Celsus Kütüphanesi'nin onarım çalışmalarına 1970 yılında Arkeolog W.M. Strocka ve Yüksek Mimar F. Hueber tarafından başlanılmış ve bu çalışma 1978 yılı Eylül ayında, kütüphanenin görkemli ön yüzünün yeniden ayağa kaldırılması ile tamamlanmıştır. Ancak, ne yazık ki, Celsus Kütüphanesi kazılarında ortaya çıkarılan eserlerin hemen hepsi Viyana'ya götürülmüş ve geride sadece restorasyonu yapılan ön cephesi kalmıştır.²

Konuyu kütüphanecilik açısından - *kütüphane mimarisi, kütüphane türleri ve kitap sağlama... v.s.*- değerlendirdiğimiz de Nuray Yıldız'ın '*Antikçağ Kütüphaneleri*' adlı kitabı işimizi kolaylaştırmaktadır.³ Sayın Yıldız, eserinde Celsus Kütüphanesi ile ilgili tarihi, arkeolojik ve kütüphanecilik yönünden her türlü bilgiyi bizlere topluca vermektedir.

Bilindiği gibi kütüphaneler, gereksinim duyulan kitap ve benzeri materyallerin toplandığı, organize edildiği ve yararlanmaya sunulduğu kurumlardır. Bu bağlamda Efes Celsus Kütüphanesi ile ilgili bilgilerimizin çoğu kütüphane yapısının çeşitli kısımlarında yazıtların sunduğu bilgilere dayanmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve yapının doğu cephesinde, ortadaki giriş kapısının sağ tarafındaki üç blok üzerinde bir kısmı kırık olan yazıtta şöyle denilmektedir:

*"Asia proconsul ü Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus için, oğlu consul Tiberius Iulius Celsus Polemaenus kendi serveti ile Celsus kütüphane binasını, bütün dekorasyonu ve sanat eserleri ve kitapları ile kurdu. Kütüphanenin korunması ve kitap alınması için 25.000 denarion'u onun için (yani kütüphane) bir başlangıç olmak üzere miras bıraktı. Aquila'nın mirasçıları onu tamamladılar ve vasiyete uygun olarak, bu yapı üç kez Asiarkhos olan Tiberius Claudius Ariston tarafından adandı."*⁴

Aynı zamanda bu yazıt ile birlikte kütüphane cephesinin birinci katında bulunan arşitrav üzerindeki yazıtta da aynı bilgilerin tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Böylece her iki yazıtın da sunduğu bilgilerin ışığında kütüphane binasının kim tarafından, ne zaman ve kim için yaptırıldığına ilişkin önemli bilgilere

¹ Akurgal, 1995, 324; ayrıca bkz. Atilla, 2002, 139 vd.

² Akurgal, 1995, 336-339; ayrıca bkz. Atilla, 2002, 139; Yıldız, 2003, 227 vd.

³ Nuray Yıldız tarafından doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma 1985 yılında '*Eskiçağ Kütüphaneleri*' adıyla 2003 yılında ise bazı eklemeler ve düzenlemeler ile '*Antikçağ Kütüphaneleri: Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında*' adıyla 2. baskısını yaparak Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

⁴ Kütüphane hakkında önemli bilgiler sunan yazıt çevirisi Prof. Dr. Nuray Yıldız'ın '*Antikçağ Kütüphaneleri*' adlı eserinden olduğu gibi alınmıştır. Bkz. Yıldız, 2003, 228.

ulaşmak mümkün olabilmiştir. Bu yazıtların tanıklığında Celsus Kütüphanesi'nin consul' Tiberius Iulius Aquila tarafından babası proconsul** Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus adına yaptırıldığını öğrenmekteyiz. Her ne kadar, kütüphanenin yapım tarihi konusundan araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da yapının İ.S. 110-135 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁵

Kütüphanenin arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılmasıyla yapısı ve planı konusunda da bilgilerimiz artmıştır. XIX.yüzyılın ilk yıllarında R. Heberdey ve O. Bendorf'un yaptığı kazılar sonucunda ortaya çıkarılan kütüphane binası, Ephesos kentinde Helenistik agora'nın güney kapısı yanında ve agora'nın güneydoğu köşesinde Mithridates kapısı ile auditorium arasında bulunmaktadır.

Kütüphanenin bilim adamları ile hatipler ve şairler tarafından konferansların verildiği auditorium'a yakın olması, onun kütüphane olarak önemini arttıran diğer bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

Günümüzde olduğu gibi, antik çağ kütüphaneleri de çeşitli amaçlar göz önüne alınarak kuruldukları için, kendi aralarında farklı türler göstermektedir: Okul kütüphaneleri, Halk Kütüphaneleri ve Özel kütüphaneler gibi. İşte niteliği ve örgütlenmesi bakımından Celsus Kütüphanesi, Roma İmparatorluk Devrinde Asia (Anadolu) eyaletinde kurulan bir kamu kütüphanesidir. Kolayca görülebileceği gibi, oğul Tiberius Iulius Aquila tarafından babasının onuruna ve kamu yararına Ephesos kentinin halkı için yaptırılan Celsus Kütüphanesi tıpkı bugünkü halk kütüphaneleri gibi Ephesos halkına hizmet veren bir kütüphane olmuştur.

Gelelim sanat açısından Celsus Kütüphanesi'nin mimarisine: “Ön yüzü iki kattan, ancak içi 10.92 x 16.72 metre ölçüsünde bir tek büyük ve yüksek salondan oluşan Celsus Kütüphanesi, 21 m. genişliğinde, dokuz basamaklı bir merdivenle çıkılan ve tonozlu bir altyapının oluşturduğu bir platform üzerinde yükselir. Ayrıca yapı dıştan ikinci bir duvarla çevrildiği için kütüphane, alttan ve her bir yandan rutubete karşı çok iyi korunmuş durumda idi. Günümüzde ayakta duran kalıntılarına bakıldığında, arka ve yan duvarların içlerinde bir sıra altta ve bir sıra da üstte olmak üzere dörtgen nişlerin var olduğu görülür. Yapıda üçüncü bir niş sırası daha vardı ve böylece kütüphanenin içi üç katlı idi. Bu nişlerde bulunan dolaplarda ya da raf larda, rulolar ve ayrıca ciltler halinde bir araya konmuş el yazmaları saklanıyordu... Kütüphane çok zengin mimari süslemeli bir ön yüze sahiptir.”⁶

* *consul*: Roma Cumhuriyeti'nin en yüksek memurluklarından biri. İki kişi seçilirdi bunlardan birisi İmparator'un kendisiydi, diğeri bir yıllığına seçiliyordu.

** *proconsul*: Daha önce consul olmuş memur-eyalet valisi (Consul'un yerini alan bir memur).

⁵ Kütüphanenin inşa tarihine ilişkin görüşler hakkında bkz. Strocka, 1979, 813 vd.

⁶ Akurgal, 1987, 336 vd.; Yıldız, 2003, 232-242; 362-363; 368-370 ve 372-373.

Yapı tarzıyla üst üste gelmiş katlar halindeki nişler ile bir Gymnasion Kütüphanesi olan Nysa Kütüphanesi'ne benzetilmektedir.⁷ Yalnız bu üst üste kitap rafları Nysa Kütüphanesi'nde sadece iki duvarda, Ephesos Kütüphanesi'nde ise galeri çepeçevre devam etmektedir. Bu galeriden duvarlara serpiştirilmiş pencerelerden de ışık süzülür. Celsus Kütüphanesi bu şekilde aydınlanmayı sağlayan pencerelerle de Nysa Kütüphanesi ile benzerlik göstermektedir. Niş ve podium'u ile de Celsus Kütüphanesi antikçağın en ünlü yüksek okulu Atina'daki Hadrianus Stoası'na benzer.⁸ Atina'daki ve Anadolu'daki bu iki antikçağ kütüphanesinin de şeması aynı olup sadece giriş Hadrianus Stoası'nda kısa taraftadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, Celsus Kütüphanesi hakkındaki bilgilerimiz büyük oranda kütüphane üzerindeki yazıtlara dayanmaktadır. Söz konusu yazıtta (üç kare blok üzerindeki bir kısmı kırık olan yazıtta) "...Kütüphanenin korunması ve kitap alınması için 25.000 denarion'in" kütüphane için bir başlangıç olmak üzere miras bırakıldığı ..." belirtilmektedir. Antikçağ kütüphanelerinin çeşitli yollardan kitap sağlamış- *satın alma, vakıf ve bağışlar, müsadere ve savaş ganimetleri... v.s.*- oldukları bilindiği ve anılan yazıtın da tanıklığında Celsus Kütüphanesi'nin miras yoluyla kurulup geliştiği anlaşılmaktadır. Asia proconsul'u Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus için, oğlu Consul Tiberius Iulius Aquila Celsus, kütüphaneyi onun mirası ile yaptırmış ve kütüphaneye kitap sağlamıştır. O'nun, kütüphanenin korunması ve kitap alımı için 25.000 denarion'"u miras bırakması da Celsus Kütüphanesi'nin koleksiyonunu bağış ve vakıf yoluyla sağladığını göstermektedir.⁹

Şimdiye kadar, Celsus Kütüphanesi'nin üstlenmiş olduğu ve herkes tarafından bilinen kütüphane görevinden söz ettik. Oysa yapının üstlenmiş olduğu onursal bir görevi daha vardır. Yukarıda kütüphanenin arkeolojik araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılmasıyla planı ve yapısı hakkındaki bilgilerimizin arttığını belirtmiştik. 1969 yılında kütüphane alanında inceleme ve onarım çalışmaları bulunan V. M. Strocka'ya göre, kitaplığı yaptıran Aqual, babası Celsus'un mezarını, iki katlı olan yapının rutubeti engellemek amacıyla yapılmış olan koridorun arka tarafına yaptırmıştır. Lahidin bulunduğu apsis'in

⁷ Nysa Kütüphanesi, Roma İmparatorluk devrinde Asia (Anadolu) eyaletinde kurulan bir Gymnasion Kütüphanesi'dir. Bkz. Yıldız, 2003, 281-284.

⁸ İmparator Hadrianus (İ.S. 117-138) tarafından İ.S. 131-132 yıllarında inşa ettirilen Atina'daki Hadrianus Stoası Kütüphanesi hakkında bkz. Yıldız 2003, 286 vd.

^{***} *denarion*: İ.Ö. 187 yılından itibaren 500 yıl boyunca kullanılan 10 as'a eşit gümüş sikke. Gümüş miktarı Traianus zamanında % 85, Septimus Severus zamanında % 50 idi. Gümüş miktarında olduğu gibi son zamanlara doğru ağırlığında da azalma olmuştur. İlk basıldıklarında 4.55 gr iken, Nero zamanında 3.41 gr, İ.S. 147'de ise 2.3 grama kadar düşmüştür.

⁹ Antikçağ kütüphanelerindeki koleksiyonların farklı yollardan sağlanması konusunda bkz. Yıldız, 2003, 318-326.

altındaki mezar odasına kuzey taraftaki dehlizden dört basamaklı merdivenle inilen yol ile ulaşılmaktaydı. Lahit, mezar odasının güneybatı köşesindeki duvara bitişik konumda, süslü beyaz mermerden yapılmış olan Celsus'un iskeleti de kapağı çatı damı şeklinde olan bu lahitin içindeki kurşunlu tabutta bulunmaktaydı.

Strock, kamuya açık bir yapıda mezarın bulunmasını, ölen kişinin zenginliği ile değil politik durumuyla açıklanabileceğini belirtmiştir.¹⁰ Onun bu şekilde düşünmesini, olasılıkla kitaplığın kuzey ve güney taraflarında bulunan consul Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus ve oğlu Tiberius Iulius Aquila'nın görev ve unvanları hakkında bizlere önemli bilgiler veren yazıtların varlığı sağlamış olmalıdır. Yazıtlarda sözü edilen kimse proconsul Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus'dur. Sardeis'li ve Ephesos'lu bir aileden gelen Celsus iyi bir eğitim - askerlik ve hukuk - almıştır. İ.S. 114 yılından hemen önce ölen Celsus, politik hayatta önemli rol oynamış siyasi bir kişiliktir.¹¹

Oğul Aquila'nın babasının cesedini kütüphanenin altındaki lahde koyması yani kütüphaneyi bir mausoleum haline getirmesi kitaplık konusunda verilebilecek en güzel örnektir. Ancak, bir vatandaşın öldükten sonra kahraman olarak onurlandırılarak kent içine gömülmesi karşılaşılan bir durum değildir.¹² Özellikle Roma'nın Hellen kentleri üzerinde egemenliklerinden sonra politik hizmetlerde bulunan saygın vatandaşlar heroik (kahraman) bir unvan vererek onları kentin efsanevi kurucularıyla (ktistes) aynı konuma getirdikleri bilinmektedir. Böylelikle kurucu unvanı politik hizmetlere alet edilmiş ve kente hizmeti geçen vatandaşların onurlandırılarak ebediyete ulaşan ruhlarına da saygı gösterilmiş oluyordu.¹³

İşte, Efes'teki onursal amaçlı Celsus Kütüphanesi, saygın bir vatandaşın öldükten sonra kahraman olarak onurlandırıldığı, bu nedenle kent içine özellikle Roma İmparatorluk Devri'nde agora ve gymnasion'un yanı sıra bouleuterion, stadion ve kitaplıkların yanına ya da içine gömülebildiğinin en güzel örneklerinden biri olarak bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akurgal, Ekrem. (1995). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yay.
 Atilla, A. Nedim. (2002). "Batı Anadolu'da Arkeolojinin İlk Günlerinden Bugüne...", *İzmir Kent Kültürü Dergisi* (2002-5) İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
 Öztürk, Hüseyin. (1999). *Hellenistik Çağda Onurlandırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, Marmara Üniversitesi.

¹⁰ Strocka, 1979, 809-822.

¹¹ Bkz. Yıldız, 2003, 228-229.

¹² İçinde mezar bulunan heroon şeklindeki kütüphaneler hakkında bkz. Yıldız, 2003, 373-374.

¹³ Bkz. Öztürk, 1999, 72-74.

- Strocka, V.M. (1979). “Efes’teki Celsus Kitaplığı Onarım Çalışmaları”. Çev: Çoşkun Özgünel, *Bellekten XLIII/172*: 809-822.
- Yıldız, Nuray (2003) . *Antikçağ Kütüphaneleri : Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.